

מצוות ברכת המזון

ברכת המזון בפסוקים ומפרשים

דברים פרשת עקב פרק ח

(ז) כִּי יִקְוֶה אֱלֹהֶיךָ מִבֵּיאַרְךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם עֵינִית וְתִהְיֶמֶת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָרִ: (ח) אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְן וְתַאֲנֶה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדִבְשׁ: (ט) אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנֹת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תִחָסֵר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בְּרָזֶל וּמַהֲרִיָּה תִחַצֵּב נְחֹשֶׁת: (י) וְאָכַלְתָּ וְשִׁבַּעְתָּ וּבִרְכַתְּ אֶת יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: (יא) הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שָׁמֵר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחִקְתָּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם: (יב) פֶּן תֹּאכַל וְשִׁבַּעְתָּ וּבִתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבַּעְתָּ:

רמב"ן שם

ואמר ואכלת ושבעת וברכת – כי תזכור עבדות מצרים וענוי המדבר, וכאשר תאכל ותשבע בארץ הטובה תברך עליה את השם....

וטעם על הארץ הטובה – ועל הארץ הטובה, יצוה שתברכנו בכל עת שתשבע על השובע, ועל הארץ שנתן לך שינחילנה לך לעולמים ותשבע מטובה, והנה חיוב המצוה הזאת בכל מקום.

השגות רמב"ן לספר המצוות מצוות לא תעשה ששכחן א'

שנמנענו שלא ישכח ממנו אמונת האלהות,

נצי"ב דברים ח':י"א

השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך – אין הכוונה כאן כמו לעיל (ו,יב) "השמר לך פן תשכח את ה'", דשם מיירי בשעת כיבוש הארץ, כמו שביארנו שם, והזהירים שלא יסיחו דעתם מן ה', כמבואר בענין. אבל כאן מיירי לאחר שנתיישבו בארץ, כדכתיב בסמוך "ובתים טובים תבנה וישבת", והזהירים שלא ישכחו בדרך כלל שה' מנהיגם ומפרנסם, והיינו דכתיב "את ה' אלהיך".

ברכת המזון מדאורייתא

מסכת ברכות דף כ:

דרש רב עירא, זמנין אמר לה משמיה דרבי אמי זמנין אמר לה משמיה דרבי אסי: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, כתוב בתורתך "אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד", והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב: "וישא ה' פניו אליך". אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך", והם מדקדקים [על] עצמם עד כזית ועד כביצה.

רמב"ם הלכות ברכות פרק א

הלכה א: מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון שנאמר "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך", ואינו חייב מן התורה אלא אם כן שבע שנאמר "ואכלת ושבעת וברכת", ומדברי סופרים אכל אפילו כזית מברך אחריו.

שולחן ערוך אורח חיים קפ"ד

(ד) אָכַל וְאִינוּ יוֹדְעִים אִם בֵּרַךְ בְּרַפְתָּ הַמִּזּוֹן אִם לֹא, צְרִיךְ לְבָרֵךְ מִסְפָּק, מִפְּנֵי שֶׁהֵיא מִן הַתּוֹרָה.

משנה ברורה שם ס"ק יג

(יג) צריך לברך וכו' – היינו כל ברכת המזון אף ברכה רביעית שאינה אלא מדרבנן כי היכי דלא לזלזולי בה [אחרונים]:

משנה ברורה שם ס"ק טו

(טו) מפני שהיא מן התורה – ודוקא כששבע דאי לא שבע לרוב הפוסקים הוא מדרבנן. ומ"מ ראוי לירא שמים
בנסתפק אם בירך או לא אפילו שלא אכל אלא כזית שיטול ידיו ויברך המוציא ויאכל כזית ויברך בהמ"ז [ח"א]:
ערוך השולחן שם

סעיף ה: ... אבל אם לא אכל כדי שביעה חיובו מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא. וכשהוא חוזר מספק – חוזר גם
ברכת "הטוב והמטיב" אף שהוא דרבנן; דכיון דנתחייב – נתחייב בכולה. שכן היתה התקנה שבכל פעם שיברך
ברכת המזון יברך גם "הטוב והמטיב".

שולחן ערוך אורח חיים קפ"ד

(ו) שיעור אכילה לברך עליה ברכת המזון, בכזית.

משנה ברורה שם ס"ק כב

(כב) בכזית – היינו מדרבנן אבל מדאורייתא אינו חייב לברך בהמ"ז כ"א כשאכל דוקא שיעור שביעה שנאמר
"ואכלת ושבעת וברכת." ושיעור שביעה משמע מספר החינוך [בפרשת עקב] דאינו שוה בכל אדם אלא כ"א יודע
שביעתו. ואם דרכו תמיד לאכול כדי מחייתו לבד גם זה נחשב שביעה:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן מא

אכל פחות מכזית פת בסעודה גדולה לברהמ"ז = לברכת המזון = חמשה עשר באב תשל"ב. מע"כ ידידי הרב הגאון
מהר"ר אפרים גרינבלאט שליט"א.

הנה מי שאכל בסעודתו הרבה מינים ולא אכל אלא פחות מכזית פת אם מכיון שנשבע מזה הוא מחוייב לברך
בהמ"ז או לא, פשוט שכיון דבהמ"ז הוא דוקא על אכילת פת, ועל שאר מינים אפילו היה כדי שביעה ואפילו אם הוא
דרך אכילה ושביעה גם לכל אדם, כגון בזמננו במדינתנו שהרבה אינשי ממעטין באכילת פת בעצת הרופאים
ונשבעין משאר מינים אין מברכין בהמ"ז, שלא יצטרך לברך בהמ"ז כשאכל פחות מכזית פת לא מדאורייתא ולא
מדרבנן, דפחות מכזית הוא כלא אכל פת כלל. אבל אם אכל כזית פת אף ששביעתו היה בצרוף כל המינים שאכל
חייב לברך בהמ"ז מדאורייתא, דהשביעה שצריך מן התורה לחייבו בבהמ"ז על הפת אין צורך שיהיה דוקא מפת.
דאל"כ היה נמצא שביו"ט שמחוייבין לאכול בשר חגיגה ושמחה שהיו אוכלין הרבה בשר וכ"ש בלילי פסח
שמחוייבין לאכול בשר הפסח והיו אוכלין גם חגיגה שהיה בשר החגיגה חלק גדול מהשביעה, שהרי בשביל זה היו
מביאין חגיגה כדי שיאכלו הרבה בשר מן החגיגה ויהיה אכילת הפסח שבחבורה מרובה היה בא לכל אחד רק כזית
על השובע שנשבע מבשר החגיגה ואולי רוב השביעה היה מהבשר שהיו פטורין מלברך מן התורה, ובכלל לא היה
נמצא חיוב בהמ"ז מדאורייתא אלא לעניים ולא לעשירים דהיו רגילין לאכול בשר גם בסעודות חול, אלא ודאי
שמצטרפין כל מה שאוכלין מבשר ודגים וכל דבר לחייבו בבהמ"ז מדאורייתא, אבל עכ"פ הוא דוקא כשאכל פת לא
פחות מכזית, שרק על הפת נאמר בקרא ואכלת וברכת, אך שאיכא תנאי להחייב דלא יהיה רעב אחר שאכל
שלקיום תנאי זה סגי בכל מה שאכלו דהא שבעת לא קאי דוקא על הפירות שנאמרים בקרא אבל על שביעה בלא
אכילת פת שהוא שיעור לא פחות מכזית לא נאמר העשה דבהמ"ז....

... וגם יש לידע דאם אכל פחות מכזית פת לא נפטרו כל המינים שיאכל מברכה ראשונה, עיין במג"א סימן קע"ז
סק"א והוא מסתפק גם באכל כזית אם עיקר סעודתו הוא על הבשר והדגים ולא על הפת, אך שכתב וכ"ש אם אוכל
פחות מכזית, עיין במחה"ש ובלב"ש ובפמ"ג. ולדינא נראה לע"ד דאם אוכל כזית פת בכדי אכילת פרס הוא עיקר
הסעודה בהכרח שזה עושה חיוב בהמ"ז גם מדאורייתא והשביעה הוא רק תנאי להחייב, שלכן נעשין בהכרח
טפלה להסעודה שהעיקר הוא הפת ופוסט כל דברים הבאים להשביע כמיני דייסא וכן בשר ודגים וכל מיני קדרה
שרגילין לבא בסעודה,

שולחן ערוך אורח חיים קצ"ז

... **הגהה:** ניש אומרים שאינו חיב לברך מדאורייתא אם לא שתה והוא תאב לשתות (מרדכי פ' ג' שאכלו ובית יוסף בשם כל בו נשבולי לקט); נטוב לזהר לכתחלה אם מקצתן שתו ומקצתם לא שתו, שיברך מי ששתה (דברי עצמו).

משנה ברורה שם ס"ק כה

(כה) י"א שאינו חיב וכו' – דס"ל דמה דדריש ר"מ בגמרא ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתיה הכוונה דאם שתה לאחר אכילה אז חיב לברך ואם לאו אינו חיב אלא מדרבנן:

משנה ברורה שם ס"ק כו

(כו) והוא תאב לשתות – דאם אינו תאב לשתות לכו"ע חיב מדאורייתא אף בלי שתיה:

אילת השחר (להרב אהרון לייב שטיינמן זצ"ל) דברים ח':

... והנה לשיטה זו הביא הרמ"א י"ל דמי שאכל ובירך ברכת המזון ורק אח"כ שתה, נתחייב עכשיו בברכת המזון מדאורייתא ולא יצא בברכת המזון שבירך קודם. והר"צ זקס זצ"ל סיפר שהחפץ חיים זצ"ל היה רגיל לשתות בסוף כל סעודה, וחתנו ר' מנדל זצ"ל שאל אותו אם זה משום שחושש לדעת הראשנים האלה, ואמר לו "ואם בשביל כך מה איכפת לך" (דדרכו של החפץ חיים היה שלא להתווכח, אבל מהתשובה היה משמע שחושש לשיטות אלו).

תשובות והנהגות כרך ב סימן קכא

שאלה: שתה לאחר אכילת סעודה וברהמ"ז אם חיב בבהמ"ז מה"ת הרמ"א (ס"ס קצ"ז) חושש לשיטת הרא"מ דמי שצריך לשתות אחרי אכילתו ולא שתה אינו חיב בבהמ"ז מה"ת, ולכן מצריך כשאוכלים כמה אנשים יחד, דמי ששתה דוקא הוא יברך להוציא ע"ש, ובמועדים זמנים (ח"ח ס"ס שכ"ג) כתבתי עפ"ז לחוש בכל אחד כשצמא ושותה טה לאחר בהמ"ז שנתחייב בכך לברך בהמ"ז מה"ת ולא יצא מה"ת במה שבירך קודם.

כעת ראיתי (במכתבי תורה כ"ח כ"ט) דברי הגאון וצדיק רבי אברהם מרדכי אלטר האדמו"ר מגור זצ"ל ששואל את אביו אם אכל כזית בלי שביעה ובירך כדין מדרבנן, ואח"כ הוסיף ירקות ושבע, האם מצטרף זה לזה ונתחייב עכשיו בברהמ"ז מה"ת, וכן נסתפק באכל מזונות ובירך מעין ג' ואח"כ הוסיף חצי זית פת אם נתחייב מה"ת (והוא הדין לע"ד ראוי לחקור אם אחר שאכל פת אכל אח"כ פירות ושאר דברים לשבוע, אם חיב בברהמ"ז, שמקודם אינו אלא דרבנן ולא יצא).

אמנם אביו בעל "שפת אמת" זצ"ל השיב "לפי דעתי פטור מלברך שנית, כי התורה לא חיבה ברכת המזון פחות מכדי שביעה, אבל רשות היא, ולכן החמירו ע"ע לברך בכזית ובכביצה והוא ברכה מן התורה, ואף על גב דקיימא לן המחוייב בברכת המזון דרבנן אינו מוציא המחוייב מה"ת, היינו מפני שיש עליו חיוב, והמברך אין עליו חיוב ואינו יכול להוציא זה את זה, אבל המברך בעצמו שפיר הוי ברכה לענין שלא להצטרף זו האכילה למאי שיאכל אח"כ, וצריך שיעור חדש להתחייב בברכת המזון מה"ת" עכ"ל.

המקום לברך ברכת המזוןשולחן ערוך אורח חיים קפ"ד

(א) מי שאוכל במקום אחד, צריך לברך קודם שיעקר ממקומו. **הגהה:** ועין לעיל סי' קע"ח, { ואם יצא ממקומו ולא ברה, אם היה במזיד, יחזר למקומו ויברה; ואם ברה במקום שנזכר, יצא.

הגהה: ודוקא לדעת הרמב"ם, אבל לדעת הרא"ש דס"ל דאף בשוגג יחזר למקומו לכתחלה, במזיד אף בדיעבד לא יצא (טור),

ואם היה בשוגג, להרמב"ם יברה במקום שנזכר, ולהר"ר יונה והרא"ש גם הוא יחזר למקומו ויברה.

משנה ברורה שם ס"ק ז

(ז) יחזור למקומו ויברך – וכתבו האחרונים דכן נכון לנהוג למעשה אם לא שהוא שעת הדחק דאז יוכל לסמוך אסברא ראשונה:

סוף זמן ברכת המזוןשולחן ערוך אורח חיים קפ"ד

(ה) עד אימתי יכול לברך, עד שיתעכל המזון שבמעיו; וכמה שעורו, כל זמן שאינו רעב מחמת אותה אכילה, ומשעה שהתחיל להיות רעב, אף על פי שלא נתעכל עדין לגמרי, כנתעכל לגמרי דינין ליה; וכן נמי לענין אכילת פרות ושתיית יין, אם אינו רעב ולא צמא ונתאב לאותם פרות, וברך, אם אינו יודע לשער אם נתעכלו.

משנה ברורה שם

(יח) בד"א שאחר שגמר אכילתו הראשונה הסיח דעתו מלאכול עוד אבל אם היה הכל במשך סעודה אחת כגון מה שרגילין בסעודות גדולות שיושבין כמה וכמה שעות ולפעמים יש שיעור עיכול מאכילת פת שאכלו בתחלה אעפ"כ יוכלו לברך לבסוף ברכת המזון כיון דבתוך משך הזה אוכלין פרפראות וכיסנין ושותין הכל סעודה אחת היא וכלא נתעכל מזון הראשון דמי:

(כ) ... כתבו הרבה אחרונים דמשערינן בזה עד כדי הילוך ד' מילין [שהוא ע"ב מינוט] ועד כדי שיעור זה מחויב לברך שבודאי לא נתעכל אפילו אכילה מועטת בשיעור מועט כזה ויש מן האחרונים שמצדדים דאם אכל אכילה מועטת ושהה קודם שבירך בהמ"ז ואינו יודע לשער אם נתעכל המזון אף שהוא בתוך שיעור ד' מילין יאכל עכ"פ עוד כזית פת ואח"כ יברך בהמ"ז ועל אותו פת שאוכל א"צ לברך המוציא מחדש אם לא הסיח דעתו מלאכול עוד, ומ"מ אם אין לו פת יש לסמוך אסברא ראשונה ולברך בהמ"ז עד שיעור ד' מילין וכנ"ל ועיין בביאור הלכה:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן יח

... והי' נלענ"ד לחדש דאין שום איסור לשהות באמצע הסעודה כדי שיעור עיכול, דכיון שאוכל עכ"פ בסוף הסעודה כזית אמרינן דהברהמ"ז שמברך על הכזית האחרון עולה גם על כל מה שאכל קודם, ולא אמרו דאין מברכין לאחר שיעור עיכול אלא כששכח ולא בירך ולא היה כלל בדעתו לאכול עוד, משא"כ בנד"ד כיון שהשלחן ערוך לפניו ויודע שיצטרך עדיין לאכול ולשתות לכן אינו מתחייב כלל בברכה אחרונה,

דברים נוספיםשולחן ערוך אורח חיים קפ"ב

(א) יש אומרים שבברכת המזון טעונה כוס אפלו ב'יחיד, וצריך לחזר עליו, ולא יאכל אם אין לו כוס לברך עליו אם הוא מצפה ואפשר שיהיה לו, אפלו אם צריך לעבר זמן אכילה אחת; ולפי זה אם שנים אוכלים יחד צריך לקחת כל אחד כוס לברכת המזון; ויש אומרים שאינה טעונה כוס אלא בשלשה; ויש אומרים שאינה טעונה כוס כלל, אפלו בשלשה. {הגה: ומכל מקום מצנה מן המבחר לברך על הכוס (כ"ן פקק ערבי פסחים).

משנה ברורה אורח חיים קפ"ב

(ד) מן המובחר וכו' – ר"ל דאף לדעה זו שאין טעון כוס כלל היינו שאין בה חיוב אבל כו"ע מודים דמצוה מן המובחר לברך על הכוס אם יש לו יין בביתו. והנה המחבר לא הכריע בין הדעות ודעת רש"ל ובה"ח להחמיר דבהמ"ז צריך כוס מדינא ומנהג העולם להקל בזה כדעה השלישית שלא לחזר אחר כוס אם לא כשיש לו יין או שאר משקין דהוא חמר מדינה בביתו דאז בודאי מצוה מן המובחר לכו"ע לברך על הכוס וכנ"ל ודוקא כשהוא בזימון שלשה אבל לענין יחיד מקילים כמה אחרונים לגמרי ועיין לקמיה בסוף ס"ב בהג"ה:

ערוך השולחן אורח חיים ק"צ

סעיף ז: המברך על הכוס צריך לאחוז הכוס בידו בשעת ברכת המזון. ואנו נוהגים להחזיקו עד "הרחמן", ואחר כך מעמידו על השולחן, וכשגומר "הרחמן נוטלו בידו ומברך. ויש שמצריך לאחוזו בידו עד השתייה (שערי תשובה בשם החכם צבי). אמנם אם לא אחז כלל הכוס בידו – אינו מעכב בדיעבד (הגר"ז בסעיף ב'). אבל בסוף פרק "שלושה שאכלו" משמע קצת דזהו לעיכובא, וסמכו על קרא ד"כוס ישועות אשא", ומגביהו טפח, עיין שם. וצריך עיון לדינא.

משנה ברורה אורח חיים קפ"ג:ס"ק יא

כתב המ"א בשם הב"ח: ירא שמים לא יברך במצנפת רק ישים הכובע על ראשו. ויש שנוהגין ג"כ להתעטף בבגד העליון דכל זה הוא בכלל עיטוף הנאמר בגמרא אצל כוס ברכה. וכן נהגו כהיום בישראל בעת בהמ"ז שמימיין הכובע על ראשיהן אפילו כשהוא מברך ביחיד בלי כוס:

שולחן ערוך אורח חיים קפ"ג

(ז) נכון הדבר לשפל אֶחָד מֵהַמְסֻבִּין יֹאמֵר בְּלַחֵשׁ עִם הַמְּבָרֵךְ כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה, וְאֶפְלוּ הַחֲתִימוֹת. {הִגָּה: וְיִקְדִּים לְסִיִּם קֶצֶת קֶדֶם הַמְּבָרֵךְ, כְּדִי שְׂעֵנָה אִמֵּן, כְּדִלְעִיל סִי' נ"ט.

משנה ברורה שם ס"ק כז

... לכך נכון כהיום יותר שהמסובין יאמרו בעצמן בלחש כל מלה ומלה עם המברך כדי שיברכו יחדו ונקרא עי"ז ברכת זימון ומתקיים מה שאמר הכתוב גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו דמזה ילפינן ברכת זימון וכמ"ש לקמן [בסימן קצ"ב במ"ב]:

שולחן ערוך אורח חיים קפ"ג

(יב) אָסוּר לְבָרֵךְ וְהוּא עוֹסֵק בְּמִלְאֲכָתוֹ.

שולחן ערוך אורח חיים קצ"א

(ג) אָסוּר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּעוֹדוֹ מְבָרֵךְ. {וכן הוא לעיל סוף סימן קפ"ג.}

משנה ברורה אורח חיים קצ"א ס"ק ה

(ה) אסור לעשות מלאכה וכו' – מפני שנראה כמברך בדרך עראי ומקרה. ואפילו תשמיש קל אסור לעשות ואצ"ל שלא יעסוק בדבר שצריך לשום לבו אליו וכתב הט"ז שיש ליזהר שלא לעיין אפילו בד"ת בשעה שמברך בהמ"ז כי זה מורה על היות הבהמ"ז אצלו רק על צד המקרה וההזדמן ולא דוקא בבהמ"ז ה"ה כשעוסק בתפלה או באיזו ברכה אחרת וזה נכלל במאמר תורתנו ואם תלכו עמי קרי דהיינו שלא יהיו המצות אצלנו על צד המקרה וההזדמנות בעלמא: